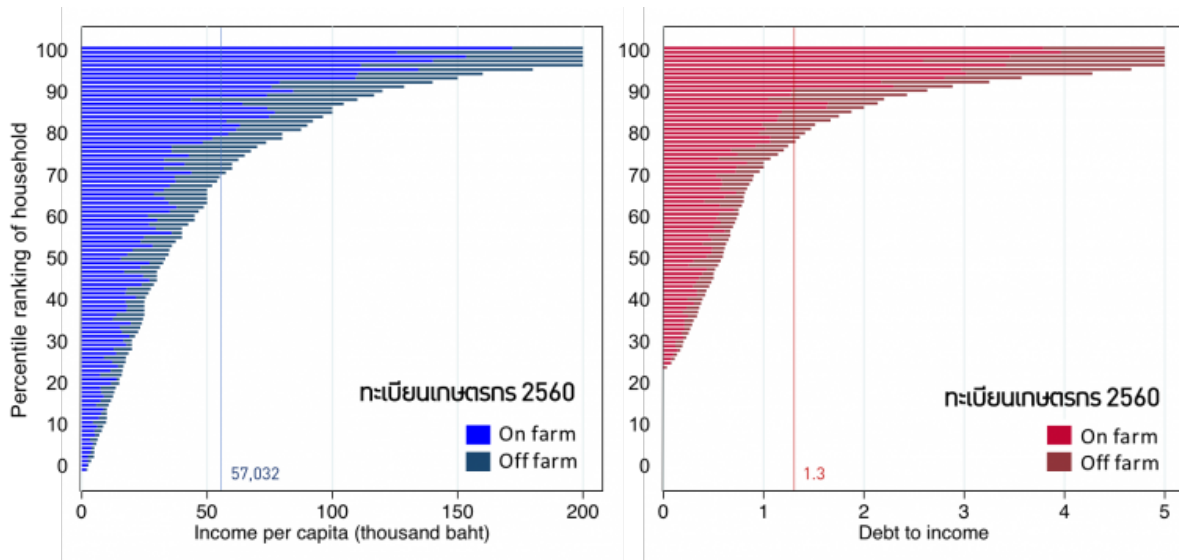

สหกรณ์การเกษตรกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก: กรอบคิดและแนวทางพัฒนา¹

รศ.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท

1. ความนำ

ภาคเกษตรเป็นฐานรากที่สำคัญของเศรษฐกิจไทย ประชากรในภาคเกษตรมีประมาณ 25 ล้านคนหรือเกือบร้อยละ 40 ของประชากรทั้งประเทศครอบคลุมจำนวนครัวเรือนถึง 6.4 ล้านครัวเรือน ในมิติมหภาค ภาคเกษตรสร้างรายได้ต่อระบบเศรษฐกิจร้อยละ 9 ของ GDP มีพืชสำคัญที่มีสัดส่วนใน GDP ภาคการเกษตรถึงร้อยละ 80 คือ ข้าว และยางพาราจึงเป็นประเทศที่อยู่ในอันดับต้นๆ ของโลกในการส่งออกข้าวและยางพารา ภาคเกษตรยังเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารให้กับคนทั้งในประเทศและทั้งโลก เป็นแหล่งรองรับแรงงานที่ใหญ่ที่สุด มีการจ้างแรงงานสูงถึงร้อยละ 30.9 ของกำลังแรงงานทั้งประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561) ในมิติจุลภาคเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกรรายย่อยซึ่งถือครองที่ดินจำนวนไม่มากและขนาดของที่ดินทำกินมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยหากพิจารณาจาก cumulative distribution ของที่ดินทำกินรายครัวเรือนในปี 2560 (วิชญ์ อรรถวานิช, 2560) พบว่าร้อยละ 50 ของครัวเรือนเกษตรมีที่ดินทำกินไม่ถึง 10 ไร่ และเกือบร้อยละ 80 มีที่ดินทำกินไม่ถึง 20 ไร่ โดยพบว่าขนาดที่ดินทำกินมีแนวโน้มลดลงในทุกกลุ่มเกษตรกรอย่างต่อเนื่องระหว่าง 2556 และ 2546 (Attavanich, Chantararat and Sa-ngimnet, 2018)

รูปที่ 1 แนวโน้มการถือครองที่ดินของเกษตรกร

ที่มา: วิชญ์ อรรถวานิช, 2560

บริบทของภาคการเกษตรของไทยในฐานะเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ เป็นรากฐานของการสร้างความมั่นคงทางอาหารของประเทศและของโลกประชากรส่วนใหญ่ของ

¹ จุฑาทิพย์ ภัทราวาท และคณะ, 2562. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาธุรกิจข้าวสหกรณ์และวิสาหกิจชุมชน. สนับสนุนโดย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ประเทศอยู่ในภาคการผลิตทางการเกษตร เมื่อพิจารณาอัตราการเจริญเติบโตของภาคเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ภาคการเกษตรขยายตัวเพียงร้อยละ 0.10 ต่อปี เนื่องจากได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศและภัยธรรมชาติที่ค่อนข้างรุนแรง อย่างไรก็ตามภาคเกษตรยังคงมีบทบาทสำคัญกับการพัฒนาประเทศในหลายมิติ เนื่องจากการส่งออกสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์สามารถสร้างรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศเป็นมูลค่าสูงในแต่ละปี และเมื่อพิจารณาสัดส่วนมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภาคเกษตรต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (ณ ราคาประจำปี) พบว่า มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 มีสัดส่วนเฉลี่ยอยู่ที่ร้อยละ 11.05 ทั้งนี้การพัฒนาภาคเกษตรในอนาคตต้องเผชิญกับบริบทการเปลี่ยนแปลงจากความเปราะบางหรือความผันผวนของเศรษฐกิจโลกที่จะส่งผลกระทบต่อภาคการเกษตรของประเทศ รวมถึงกฎกติกาการค้าใหม่ของโลกการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ปัญหาภายในประเทศบางประการที่เป็นข้อจำกัดสำคัญต่อการพัฒนาการเกษตรของประเทศ แนวโน้มการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง และการพัฒนาในระดับภูมิภาคต่างๆ จำเป็นต้องมีการเตรียมการเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 โดยเน้น “เกษตรกร” เป็นศูนย์กลางการพัฒนาอย่างสมดุล มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อผลักดันให้สามารถดำเนินการในรูปของธุรกิจเกษตร โดยน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาขยายผลและประยุกต์ใช้ต่อเนื่องจากแผนที่ผ่านมา เพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ อันจะเป็นส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้ประเทศไทยสามารถบรรลุวิสัยทัศน์ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน”

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนา

ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) มุ่งในการแก้ไขจุดอ่อนและเสริมจุดแข็งให้เอื้อต่อการพัฒนาภาคการเกษตรในระยะยาวเพื่อบรรลุวิสัยทัศน์ “เกษตรกรมั่นคง ภาคการเกษตร มั่งคั่ง ทฤษฎีการเกษตรยั่งยืน” โดยมีแนวทางไปสู่เป้าหมาย คือ ยุทธศาสตร์ที่ 1 สร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร ยุทธศาสตร์ที่ 2 เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและยกระดับมาตรฐานสินค้า ยุทธศาสตร์ที่ 3 เพิ่มความสามารถในการแข่งขันภาคการเกษตรด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม ยุทธศาสตร์ที่ 4 บริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน และยุทธศาสตร์ที่ 5 พัฒนาระบบบริหารจัดการภาครัฐ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2559)

ในห้วงเวลาเดียวกัน สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทยก็ได้กำหนดวิสัยทัศน์ “เป็นองค์กรกลางเพื่อพัฒนาขบวนการสหกรณ์ สู่อำนาจเข้มแข็ง มั่นคง ยั่งยืน เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ” โดยกำหนดพันธกิจที่สำคัญในการพัฒนาระบบสหกรณ์ให้มีความสามารถในการดำเนินงาน พึ่งพาตนเอง มีภาพลักษณ์ที่ดี เพื่อประโยชน์ต่อสมาชิกและสังคมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

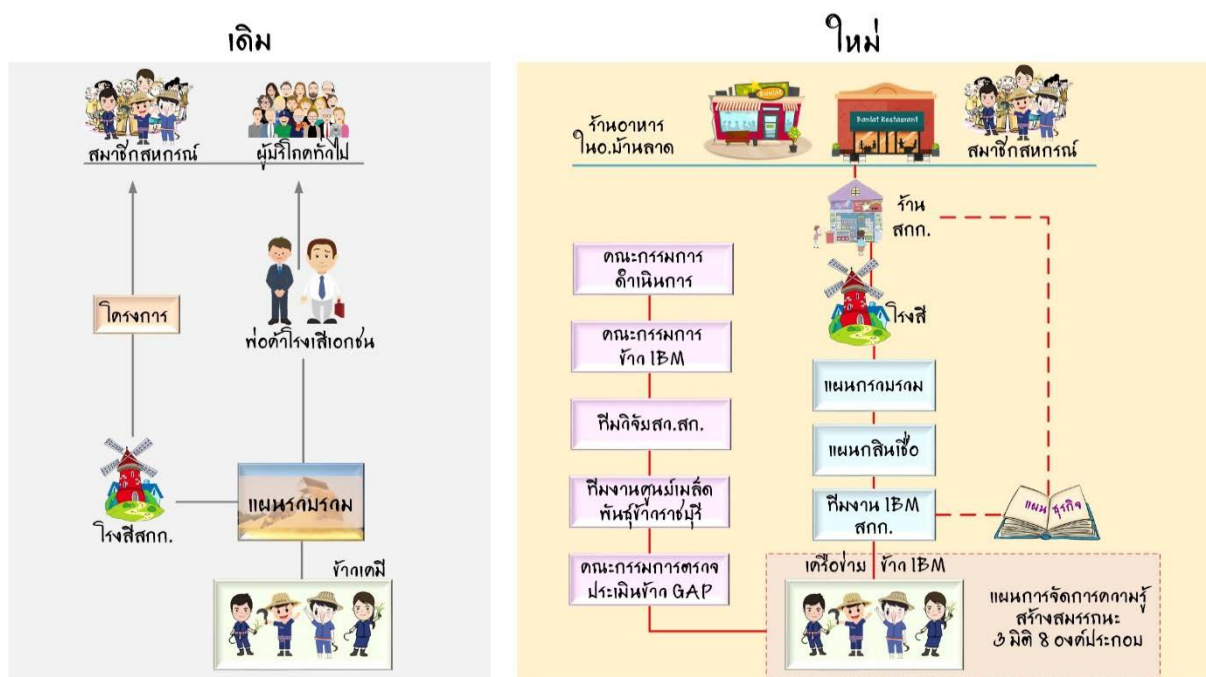
ในส่วนของสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ในฐานะองค์กรด้านวิชาการซึ่งได้ขับเคลื่อนการวิจัยอย่างต่อเนื่องเพื่อสนับสนุนชุดความรู้และนวัตกรรมนำการพัฒนาสหกรณ์ จึงขอนำเสนอกรอบคิดและแนวทางพัฒนาสหกรณ์การเกษตรที่เป็นข้อค้นพบจากการวิจัยและนำเสนอเป็น Policy Brief ดังนี้

3. ข้อค้นพบจากการวิจัย

ประสบการณ์วิจัยของสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ภายใต้ชุดโครงการการพัฒนาการสหกรณ์และการค้าที่เป็นธรรมภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยซึ่งมุ่งไปที่การยกระดับขีดความสามารถของสถาบันเกษตรกรให้มีขีดความสามารถในธุรกิจเพื่อแก้ปัญหา/ข้อจำกัดและเป็นตัวจักรในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยได้นำกรอบแนวคิดการพัฒนาโซ่คุณค่า (Value chain Development) มาใช้ในการปรับกระบวนการดำเนินธุรกิจ ภายใต้ความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างสถาบันเกษตรกรกับภาคีพันธมิตรธุรกิจสู่เป้าหมายร่วม (Mutual Benefit) เพื่อลดข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งทุน ปัจจัยการผลิตและตลาดแก่ผลผลิตของเกษตรกรรายย่อยที่ในฐานะผู้ผลิต ผลลัพธ์ได้พัฒนาเป็นต้นแบบธุรกิจแบบมีส่วนร่วม (Inclusive Business Model: IBM) ที่สามารถแก้ปัญหา/ข้อจำกัดทั้งระดับเกษตรกร และสถาบันเกษตรกร โดยการบูรณาการระหว่างหน่วยงานภาครัฐให้ การสนับสนุนระบบธุรกิจเกษตรของเกษตรกรรายย่อย

4. กรณีศึกษา: สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด จังหวัดเพชรบุรี

ธุรกิจข้าว IBM สกก.บ้านลาด จำกัด ได้นำเอากรอบแนวคิดการพัฒนาโซ่คุณค่าข้าว GAP มาใช้ภายใต้ต้นนโยบายของคณะกรรมการดำเนินการชุดที่ 40 ภายใต้การสนับสนุนของสกก. ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการเรียนรู้และพัฒนาของเกษตรกรและทีมงานฝ่ายจัดการเพื่อปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวเคมีเป็นข้าว GAP โดยใช้กลไกการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) การเปลี่ยนแปลงกระบวนการดำเนินธุรกิจข้าวจากเดิมเป็นระบบธุรกิจข้าวแบบมีส่วนร่วม หรือระบบธุรกิจข้าว IBM ที่มีการวางแผนธุรกิจและจัดการความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตั้งแต่เกษตรกร เครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าว GAP แผนกสินเชื่อ สกก. แผนกซื้อ (จำหน่ายปัจจัยการผลิต) แผนกรวบรวมและโรงสีสกก. แผนกตลาด ภาคีผู้ซื้อ/บริโภคที่เน้นร้านอาหารในท้องถิ่นและสมาชิกสหกรณ์เป็นตลาดเป้าหมาย (รูปที่ 2)

รูปที่ 2 เปรียบเทียบระบบธุรกิจข้าวสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด เดิม-ธุรกิจข้าว IBM

รูปแบบการดำเนินธุรกิจข้าว IBM สกก.บ้านลาดดังกล่าวชี้ให้เห็นบทบาทของสถาบันเกษตรกรในการพาเกษตรกรรายย่อยก้าวข้ามข้อจำกัด/อุปสรรคและยกระดับการดำเนินธุรกิจโดยนำนวัตกรรมกระบวนการมาใช้ในการพัฒนาเกษตรกรปรับแนวทางการดำเนินธุรกิจ โดยเน้นไปที่การสร้างเศรษฐกิจหมุนเวียนชุมชน อีกทั้งรณรงค์ให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยแผนในอนาคตจะใช้เครือข่ายเกษตรกร GAP กลุ่มนำร่องช่วยรณรงค์และสนับสนุนให้สมาชิกเกษตรกรที่เหลืออีกกว่า 6,000 ครัวเรือนหันมาผลิตข้าว GAP และต่อยอดไปผลิตข้าวอินทรีย์เมื่อมีความพร้อม ในขณะเดียวกันคณะกรรมการดำเนินการและทีมงานสกก.บ้านลาด จำกัด มีนโยบายและแผนงานในการดำเนินงานศูนย์เรียนรู้โดยคาดหวังจะนำความรู้ ทักษะ ประสบการณ์เผยแพร่แนวคิดและเป็นแหล่งเรียนรู้การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมในชุมชนต่อไป

5. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรถอดบทเรียน เพื่อนำชุดความรู้ กลไกการจัดการเรียนรู้และตัวแบบธุรกิจข้าว IBM พัฒนาให้อยู่ในรูปของ Platform การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ในมิติของการพัฒนาที่คำนึงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม โดยมีเกษตรกรเป็นศูนย์กลางภายใต้การบูรณาการการทำงานของหน่วยงานรัฐ

2) การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่เน้นเกษตรกรเป็นศูนย์กลางและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้น ต้องเน้นที่ประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับและอย่างยั่งยืน โดยเริ่มต้นจากการวางโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีบรรยากาศ กลไกและองค์ประกอบเกื้อหนุนการเรียนรู้และข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง อาจเรียกว่าการพัฒนาระบบส่งเสริมการเรียนรู้ ชุมชน โครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวจะเป็นฐานรากที่ยืดหยุ่นให้เกิดการพัฒนาที่เชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคล ครัวเรือน สหกรณ์การเกษตรในชุมชนและภายนอก ซึ่งจะช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

3) รณรงค์ให้ชุมชน/ท้องถิ่นกำหนด Agenda การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากโดยใช้ platform การพัฒนาธุรกิจแบบมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ร่วมกับหน่วยงานภาคี โดยแนวทางการส่งเสริมควรดำเนินการให้ความรู้ผู้นำชุมชน/สหกรณ์การเกษตรควบคู่กับการจัดทำโครงการนำร่องโดยจัดให้มีหน่วยส่งเสริมเป็นพี่เลี้ยง พัฒนาระบบส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน โดยมีหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบเพื่อบูรณาการการทำงานร่วมกันแบบมุ่งเป้าไปการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง